

PUIGPARDINES, Berenguer de (2000): *Sumari d'Espanya*. Edició a cura de Joan Iborra. València: Universitat de València, 266 p. (Fonts històriques valencianes, 3).

Per primer cop, i gràcies a Joan Iborra, el lector té a l'abast en un mateix volum les dues versions del *Sumari d'Espanya*, també anomenat crònica de Berenguer de Puigpardines, un suposat membre de la petita noblesa gironina que escriu per al comte de Barcelona Ramon Berenguer III. Massó i Torrents ja va deixar clar que es tractava d'un fals del darrer terç del segle xv, destinat a

exaltar els orígens de la noblesa del país. La característica més innovadora de l'edició que tenim a les mans és, sens dubte, el fet que transcriu i estudia per separat les dues versions de la crònica o, millor dit, de les cròniques de Puigpardines, tal com les anomena l'editor.

Segons Iborra, aquestes es conserven en tres manuscrits: n'hi ha dos a la Biblioteca d'El Escorial amb les signatures Y-III-4 i Y-III-5, i un tercer és a la Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 7964; els designaré A, B i C, que són les sigles utilitzades per l'editor. A i B són datats al darrer terç del segle xv i contenen les dues cròniques objecte d'edició del present volum. C és obra d'una mà del segle xix que alterna la còpia dels dos manuscrits anteriors, i per tant és relegat a l'aparat de notes.

Pel que fa a la data de redacció de les cròniques i dels manuscrits que les contenen, les filigranes del paper i la collació d'A i B porten Iborra a considerar que aquest manuscrit no només és anterior sinó que transmet una versió més antiga del Puigpardines, a partir de la qual s'estructura la d'A. La crònica representada pel ms. B va ser redactada entre 1438 i 1458: la primera data correspon a la font principal, les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, i la segona a la mort del Magnànim, que hi consta com a monarca regnant; d'altra banda, per datar el ms. B, cal tenir en compte que va seguir d'una breu genealogia dels comtes-reis, de Ramon Berenguer IV a Joan II, de la mateixa mà, a la qual un altre copista ha afegit una notícia el 1468.

Només A dona el nom del suposat autor, Berenguer de Puigpardines, nascut al castell homònim situat al vescomtat de Bas i coetani de Ramon Berenguer III, per a qui escriu, segons que explica, la crònica o *Sumari de la població d'Espanya e de les conquestes de Catalunya*, títol deutor de Tomic i l'anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya*. Tot això es llegeix en un pròleg que no és reportat per B, que no duu nom d'autor ni rúbriques. Com hem vist, Massó i Torrents va ser el primer a discutir l'atribució a Puigpardines i a situar-lo en el context de la crisi nobiliària del final del segle xv, una proposta que ha estat acceptada pels investigadors de la guerra civil i la qüestió remença, i que Iborra reprèn a la introducció, atenint-se a les afirmacions del pròleg d'A sobre el propòsit de l'obra: reivindicar els orígens llegendaris de la noblesa del Principat, tot establint una jerarquia entre els seus membres segons l'antiguitat de l'accés a aquella dignitat, i contrarestar la crisi actual que duu els nobles a fugir a les ciutats i dedicar-se a tasques considerades indignes.

Després d'aquesta constatació, la principal aportació d'Iborra a l'estudi del Puigpardines és l'afirmació que els anònims compiladors de les dues versions conegudes del *Sumari*, tal com ens les transmeten A i B, segueixen camins diversos, tant en la tria de fonts com en la intencionalitat concreta del discurs, i que això justifica que es parli més aviat de "cròniques de Puigpardines", en plural. Tot i que A i B comparteixen llargs paràgrafs procedents de Tomic, les diferències entre els dos textos fan impossible elaborar cap edició crítica que intenti restablir-ne un original comú. Aquesta conclusió justifica l'opció més raonable: editar per separat A i B, acompanyats d'un índex onomàstic i toponímic.

Com ja he dit, la font més important de les dues cròniques i que els dona l'estructura general és Tomic. La dependència respecte d'aquest autor és més estricta en B, especialment als darrers capítols sobre els comtes-reis, mentre que A conté materials de procedència més diversa. L'editor identifica i discuteix la presència de fonts secundàries com la *Historia gothica* de Jiménez de Rada, els *Gesta comitum*, el *Llibre dels fets*, i les cròniques de Sant Pere de les Puelles, Desclot, Muntaner, Sant Joan de la Penya i Pere III.

Sobre la intencionalitat de les cròniques, Iborra assenyala que A «fou confegit en funció dels interessos d'una família concreta, probablement noble, els Jardí» (p. 14), operació que es duu a terme a través de l'addició de noms de membres de la família en el relat o, fins i tot, de la simple substitució dels que ofereix la font corresponent; així, doncs, ja trobem un varvassor Jardí en la llista de nobles de les novenes instituïdes per Carlemany en honor d'Otger Cataló i els nous barons, amb la qual cosa els orígens d'una família de passat històric pràcticament desconegut es fan remuntar als de la mateixa noblesa catalana. Per contra, la versió B, tot i que manté el nucli d'Otger i les nove-

nes, subratlla el protagonisme de Barcelona en la història del país, a través de la inclusió d'episodis com l'anècdota del seny d'Hèrcules i els privilegis de l'església de Sant Just i de Sant Pastor concedits per Lluís el Piadós a la ciutat.

Insisteixo en la importància de la decisió de parlar de cròniques i no de crònica de Puigpardines, ja que es tracta de dues obres de contingut i objectius prou diferents que exigeixen un discurs individualitzat. Això, però, no pot fer oblidar els elements comuns procedents de Tomic, ja que totes dues cròniques s'insereixen en la història de la recepció del cavaller de Bagà als segles xv-xvi; recordem que, a banda de les tres edicions que se'n van fer en aquesta època, Tomic és una font essencial d'obres tan diverses formalment i ideològicament com les d'Espejo, Turell, Carbonell, Rotllà o els anònims compiladors del ms. 67 de la BUB i de les dues cròniques de Puigpardines. Tot plegat demana una discussió sobre el text tomicà que ha servit de punt de partida per al *Sumari d'Espanya*, que va lligada a una qüestió més delicada, la naturalesa de la relació —no només textual sinó de contingut— entre les versions A i B. Són aspectes no desenvolupats en el treball d'Iborra, que es ressent d'una elaboració apressada la qual sovint obre més interrogants que no en tanca.

D'antuvi, no s'esmenta enlloc l'existència d'un quart manuscrit del *Sumari*, la còpia de B que Pérez Bayer inclogué en un recull d'extractes de manuscrits catalans d'El Escorial, datat el 1779 (BNM, ms. 13.208); el volum és interessant, entre d'altres coses, perquè el bibliògraf valencià, que data el *Sumari* pels volts de 1450, identifica dues de les mans que anoten B amb Zurita i, com a hipòtesi, amb el bisbe de Sogorb Joan Baptista Peres. No cal dir que això obre noves perspectives a la història dels manuscrits. Sobre aquesta qüestió es poden afegir un parell d'observacions, a partir de la genealogia reial que tanca B; mentre que la primera mà, que segons Iborra correspon a la del *Sumari*, s'atura amb la mort de «sant» Carles de Viana el 1461, l'addició de 1468 de la segona mà és, sens dubte, obra d'un joanista: Joan II és «lo nostre rey don Johan» i el lloctinent Joan de Lorena és tractat de rei, error voluntari en la mateixa línia de l'acusació que fa a Barcelona l'anònim autor —potser valencià— de les cobles «Contra Barcelona, fetes en Nàpols»: «Perquè sis reys has jurat fins ací», xifra en la qual, com suggeria Nicolau d'Olwer, es mesclen reis i lloctinents. Respecte a la història del ms. A, l'única indicació que posseïm és la nota de compra del notari Lluís Matoses, que l'adquirí a Barcelona; Iborra el fa d'aquesta ciutat, però a les llistes de Madurell i Cases no he sabut localitzar cap notari barceloní amb aquest nom; en canvi, n'hi ha un que actuà a València entre 1468 i 1511 —se'n conserven protocols al Col·legi del Patriarca.

Encara una nota sobre la qüestió dels manuscrits. Tant A com B són volums miscel·lanis: a més de la genealogia citada, B conté una versió lliure dels capítols del *Llibre dels fets* sobre la conquesta de València; A és una compilació de tractats jurídics sobre castells i cavalleria (extractes de les *Partidas*, *Fur de Carlemany*, etc.), en català i castellà. Tenint en compte que en aquest darrer manuscrit la crònica de Puigpardines conté una remissió directa i una referència a alguna d'aquelles obres (p. 37 i 83), fóra interessant estudiar globalment la compilació per esbrinar el paper que hi juga el text historiogràfic.

La transcripció que Iborra fa dels textos és, en general, correcta, però conté errors que denoten la precipitació amb què s'ha dut a terme, especialment en el cas de B, on no són rares les males lectures i les omissions i es troba a faltar un estudi previ dels hàbits gràfics del copista per regularitzar el desenvolupament de les abreviatures. Resulta més greu, però, l'absència d'un criteri únic a l'hora de corregir els textos; així, d'una banda es mantenen formes deturpades com «austàcia» per «astúcia» (p. 211; cf. A, p. 109: «estúcia»), i casos discutibles com el ms. «Berca» en lloc de «Bètica» (p. 160), tot i que aquell s'explica fàcilment per una confusió entre les grafies *r* i *ti*. Vist aquest criteri conservador, sobta trobar correccions innecessàries com «crònica» en lloc del ms. «canònica» (p. 170), o fins i tot agosarades com «Castellfabib» on A i B llegeixen «Elpís» i «Alpips» respectivament (p. 108 i 210); l'editor ho justifica remetent a la font, la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, però una observació més atenta revela que aquí se segueix Tomic i que com a mínim un exemplar d'aquest diu «Alphips» (BNP, ms. esp. 542, f. 77), variant del citat topònim valencià Castellfabib —el «castrum Fabib» o «de Afabib» d'algunes històries— d'on ja es poden deduir les lliçons

d'A i B. D'altra banda, segurament cal atribuir a les característiques de la col·lecció que acull les cròniques el fet que hi hagi un únic apartat a peu de pàgina destinat a incloure aspectes tan diversos com una selecció arbitrària de lliçons rebutjades i correccions del manuscrit, de vegades comentades, i d'algunes anotacions marginals, o una tria de notes sobre personatges i llocs citats, i fonts.

Pel que fa a aquestes, em limito a cridar l'atenció sobre un aspecte d'A, la llarga llista de cases nobiliàries que s'installeen al país arran de la conquesta de Carlemany. En A les possibilitats de la llegenda d'Otger com a justificadora dels orígens antics de la noblesa del país superen amb escreix la proposta de la font comuna d'A i B, Tomic. Però no es tracta d'un cas únic. Hi ha una llista semblant al ms. 280 de la BC, del començament del xvi, on és acompanyada de narracions fabuloses sobre la coronació de Ramon Berenguer IV com a rei d'Aragó i la donació del comtat de Barcelona a Berenguer, nebot de Carlemany, del començament d'una genealogia dels comtes de Barcelona, etc.; el lector del *Sumari* ja haurà reconegut algun tema d'A. Les llistes nobiliàries d'aquest i del ms. 280 difereixen en la presència i absència de determinades famílies, probablement perquè foren redactades en contextos diferents, però parteixen d'un tronc comú que caldrà investigar, més que més tenint en compte els punts de contacte del ms. 280 amb dos manuscrits valencians, el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* i el ms. d.III.2 d'El Escorial, que havia pertangut a l'historiador Viciàna.

La llegenda genealògica d'Otger i els nous barons, tal com va explicar Coll i Alentorn, va néixer íntimament lligada a l'exaltació dels Pinós; seguint la mateixa línia, d'altres autors la readapten en funció dels interessos familiars que serveixen: és el cas dels Blanc, instal·lats a Nàpols a principis del xvi, en un manuscrit d'obres de Turell (BC, ms. 302), i, com hem vist, dels Jardí en A. Entre els afavorits per l'elogi general de la petita noblesa que caracteritza aquesta crònica hi ha, evidentment, els Puigpardines i, en un lloc més secundari, els Verntallat, que n'eren una branca lateral —el pare del famós donzell i cap dels remences portava aquell cognom. Però, com ha detectat perspicaçment Iborra, els principals beneficiaris són els Jardí. Crec que es pot concretar una mica més l'interès d'A per aquesta família si el situem en el marc de la història de la Sardènia aragonesa; en algunes de les addicions de tema sard introduïdes per A hi apareixen personatges que duïen aquell cognom. Però hi ha un episodi que l'anònim autor destaca especialment i és l'activitat de Dalmau i Ponç de Jardí com a oficials reials a l'illa al darrer terç del segle XIV, recompensada amb donacions monetàries i territorials que es relaten amb detall (p. 141-143, 149). Doncs bé, cent anys després la família reivindicava les seves possessions sardes: de l'any 1480 és la notícia que Francesc de Jardí i Menaguerra, cavaller domiciliat a València, es disposava, com a nét i hereu del citat Ponç, a obrir diverses causes per recuperar el patrimoni sard de l'avi. D'aquells plets, que tingueren lloc a Sardènia i al Principat, el que ha deixat més rastre escrit —en tinc testimonis de 1481 a 1498— fou el que l'enfrontà amb la «dissortada» comtessa de Quirra, Violant Carròs, per la baronia de Parte Montis, de la qual, afirmava Jardí, els seus havien estat espoliats (Ferran I n'havia fet donació el 1413 a la seva parenta Elionor Manrique, comtessa de Quirra); en un document de 1490 la reclamació es concreta en cinc viles que Ponç de Jardí rebé el 1369 del rei Pere i que A inclou en la llista de vuit llocs donats a aquell (p. 143): «Foru, Gonno Tramaça, Gonno Codina, Simala et Mogoro». El 1487, encara, Jardí de Menaguerra té aspiracions a heretar tres llocs del cap de Càller, com a hereu del seu avi; el primer, «Giba», també apareix a l'esmentada llista d'A. Sembla incontestable, doncs, que un dels propòsits que han presidit la redacció d'A és la justificació històrica de les reivindicacions sardes dels Jardí. Caldrà, doncs, seguir aquesta pista —especialment a partir dels registres «Sardiniae» de Ferran II de l'ACA, però també dels llibres d'ingressos en què l'arxiver Pere Miquel Carbonell anotava les cerques i còpies de documents relacionats amb el plet entre Jardí de Menaguerra i la comtessa de Quirra (ACA, Cancelleria, memorials 55A i 66)—, i completar-la amb una investigació pacient sobre la família Jardí, que sens dubte proporcionarà més dades relacionades amb els objectius i el procés de redacció d'A.